

گزارش‌هایی از مدرسه دارالفنون در دوران ناصری

● نیایش پورحسن*

اشاره

گزارش‌های روزانه و هفتگی دارالفنون از اسناد مهم و معتبری است که در نوبه خود می‌تواند زوایای دیگری از فعالیت‌های این مدرسه را روشن‌گری نماید. تعداد این گزارش‌ها نامعلوم است؛ اما به نظر می‌رسد که در دوران ناصری به اندازه هفته‌های تحصیلی مدرسه دارالفنون بوده است که امروزه متأسفانه تمام آن‌ها به صورت کامل و مدون در دست نیست. مقاله حاضر به انتشار نه سند یا برگ از این گزارش‌ها می‌پردازد.

■ مقدمه

گزارش‌های روزانه و هفتگی مدرسه دارالفنون که با عناوین «کتابچه»، «روزنامهچه» و «روزنامه وقایع اتفاقیه مدرسه مبارکه دارالفنون» تحریر می‌شده است، اوراقی دست‌نویس در یک یا چند صفحه به رنگ‌های نخودی، بنفش، زرد، آبی، سفید و... می‌باشد که از سوی مسئولان دارالفنون تهیه می‌شده است.

این اوراق که در مدت ایام تحصیلی دارالفنون ثبت می‌شده است، گزارش‌هایی از عملکرد معلمان و محصلان، خلیفه‌ها، نمرات، شیوه‌های تدریس، کلاس‌ها، تنبیه‌ها و... می‌باشد که در ابتدا به صورت روزانه و سال‌های بعد به صورت هفتگی تحریر می‌شد و از سوی مسئولان آن مدرسه به وزیر علوم و شخص شاه ارائه می‌گردید.

از تاریخ این گزارش‌ها چنین استنباط می‌شود که مسئولان دارالفنون از بدو آغاز، به صورت منظم به ثبت وقایع روزانه یا هفتگی آن مدرسه پرداخته و به ثبت و ضبط این آمار

* پژوهشگر و از اعضای منتقدان و نویسندگان خانه تئاتر ایران epourhassaniayesh@gmail.com

خیلی توجه داشتند. با آن که تعداد این گزارش‌ها به اندازه هفته‌های تحصیلی دارالفنون بوده است؛ اما امروزه تعداد اندک و پراکنده‌ای از آن‌ها در گوشه و کنار مراکز اسناد کتابخانه‌های ملی و وزارت امور خارجه، آرشیوهای شخصی و ... باقی مانده است.

استاد عزیز و دوست گرانقدرم، دکتر مهرداد مزین، چند گزارش از روزنامه‌های مدرسه دارالفنون را که به پدربزرگشان یعنی میرزاعلی‌اکبرخان نقاش‌باشی (معلم زبان فرانسه، نقاشی و موزیک دارالفنون و بنیانگذار تئاتر ایران به روش فرنگستان) اختصاص دارد را با لطف همیشگی خود به نگارنده این سطور سپردند که برای قدردانی و ادای احترام، نام این قسمت را گزارش‌های دارالفنون از میرزاعلی‌اکبرخان نقاش‌باشی نام نهادم. گرچه تمام این گزارش‌ها مربوط به شخص میرزاعلی‌اکبرخان نقاش‌باشی نیست، ضمن آن که به دلیل نقش علی‌اکبرخان نقاش‌باشی در تئاتر ایران، ابتدا معرفی و بیوگرافی از ایشان را ارائه خواهیم کرد، سپس به گزارش‌ها خواهیم پرداخت.

تصویری از جوانی میرزاعلی‌اکبرخان نقاش‌باشی

میرزاعلی‌اکبرخان نقاش‌باشی در تاریخ چهارشنبه ۲۰ ربیع‌الثانی ۱۲۶۳ق. (۱۸ فروردین ۱۲۲۶خ.) در کاشان و به عبارتی دیگر در نطنز دیده به جهان گشود و در تاریخ چهارشنبه ۱۵ شعبان ۱۳۵۱ق. (۲۳ آذر ۱۳۱۱خ.) در تهران دارفانی را وداع گفت.

او یکی از محصلان اعزامی ایران به فرانسه در سال ۱۲۷۵ق. بود که در مدرسه هنرهای زیبای پاریس به تحصیل نقاشی و هنر پرداخت و پس از بازگشت به ایران از سوی ناصرالدین‌شاه به منصب نقاش‌باشی (۱۲۸۸ق.) مفتخر گردید.

او از سال ۱۲۸۸ق. در مدرسه دارالفنون به تدریس نقاشی و زبان فرانسه پرداخت و از آن‌جا که با موسیقی غربی نیز آشنایی داشت و خود ساز پیانو می‌نواخت، لذا از همان آغاز به عنوان مترجم مسیو لمر به فعالیت‌های موسیقی مشغول گردید؛ و حتی در غیاب مسیو لمر به‌شخصه به تدریس موزیک در دارالفنون اقدام می‌نمود.

میرزاعلی‌اکبرخان نقاش‌باشی که در سال ۱۳۱۵ق. به لقب مزین‌الدوله ملقب گردید از منظم‌ترین و پرسابقه‌ترین معلمان مدرسه دارالفنون است که در دو دوره در آن مدرسه به فعالیت‌های فرهنگی و هنری و تدریس اشتغال داشت.

دوران نخست فعالیت‌های فرهنگی و تدریس وی که به مدت بیست‌وشش سال از ۱۲۸۸ تا ۱۳۱۴ق. تداوم داشت، او به تدریس نقاشی (به شاگردان مخصوص و شاگردان سایر رشته‌ها)، موزیک (ترجمه، تدریس)، سرپرستی و آموزش موسیقی به دسته موزیک عزیزالسلطان ملیجک، تدریس زبان فرانسه و گرداندگی و مدیریت تماشاخانه دارالفنون اشتغال داشت؛ و او به‌صورت تمام‌وقت و منظم به امورات مربوطه رسیدگی می‌نمود.

دوران دوم فعالیت‌های وی در مدرسه دارالفنون که به‌مدت نوزده سال از حدود سال ۱۳۲۳ تا دوران بازنشستگی در سال ۱۳۴۲ق. ادامه داشت، او بیش‌تر به تدریس زبان فرانسه به‌صورت پاره‌وقت می‌پرداخت.

میرزاعلی‌اکبرخان نقاش‌باشی که قرین به نیم قرن از عمر خود را در مدرسه دارالفنون سپری نمود، بی‌اغراق از نوادر زمان خود بود که برخلاف سایر هنرمندان و معلمان مدارس آن زمان ایران در چند رشته مختلف به فعالیت و تدریس می‌پرداخت.

اسناد حاضر که از گزارش‌های هفتگی مدرسه مبارکه دارالفنون مربوط به سال‌های ۱۳۰۴ تا ۱۳۰۸ق. برگزیده شده‌اند و برای نخستین بار معرفی و منتشر می‌شوند، اطلاعات جالبی از فعالیت‌های این شخصیت معتنم فرهنگی ایران و دارالفنون درج شده که امید است مورد قبول جامعه فرهنگی ایران واقع شود.

پیش از آغاز لازم به ذکر است که هیچ‌یک از این گزارش‌ها، از علائم سجاوندی و اعراب‌گذاری، به‌شيوه امروزی برخوردار نیستند. بدین جهت برای خوانش بهتر متن، ناگزیر سعی شد که تا حدودی به این علائم توجه شود.

میرزا علی اکبر خان نقاش باشی در سنین میان سالی

گزارش ۱

روزنامه مدرسه دارالفنون

از شنبه هفتم الی پنج‌شنبه دوازدهم شهر ذیحجه الحرام
هذه السنه تنگوزئیل سنه ۱۳۰۴ق.ا]

در این هفته، جناب وزیر علوم، یک روز بی‌خبر به مدرسه مبارکه آمده، فصلی با جناب نیرالملک از کارهای راجعه به این اداره گفت‌وگو کرده؛ خصوصاً در باب پیشرفت امور بنایی مدرسه مبارکه جدیدالبناء و استحکامات کارهای آن سفارشات اکید نمودند که ان‌شاءالله تا اوایل شهر صفرالخير از برای روز عالم‌افروز عید مسعود و مولود بندگان اعلیٰ حضرت^۱ اقدس همایون ظل‌اللهی روحانفاده بالیمین والبر که تمام و حاضر باشد.

◉ سلیمان‌خان و آقاخان و مهدی‌خان و میرزا اسمعیل معلمین جزو ریاضی به طبقات شاگردان خود از علم هندسه و حساب و جبر و مقابله و جغرافی درس گفتند.

◉ حاجی نجم‌الملک، معلم کل ریاضی، همه روز حاضر بود به شاگردان مخصوص خود از علوم راه‌سازی و قواعد علمیه نقشه‌کشی و عملیات رنگ‌آمیزی درس گفت.

◉ میرزا محمد کاظم، معلم کل حکمت طبیعی، از برای شاگردان طب از شیمی آلی و غیر آلی و گیاه‌شناسی و فیزیک و برای شاگردان معدن از شیمی فلزی و فیزیک درس گفت.

◉ دکتر آلبو^۲، معلم کل طب فرنگی، هر روز صبح‌ها در سر درس حاضر بود و از پاتولوژی عمومی و علم خصوصی بول مرضی مذاکره کرد.

◉ دکتر عیسی رئیس‌الاطباء، از برای شاگردان طب از علم امراض گفت‌وگو کرد

◉ مسیو فلمر، معلم توپ‌خانه، از برای شاگردان توپ‌خانه از نقشه‌برداری و نقشه‌کشی و قلعه‌سازی و قانون مشق نظامی و اسلحه‌شناسی و تاکتیک درس گفت و میرزا رضاخان مترجم، ترجمه کرد.

◉ مسیو و ویله^۳، معلم معدن، از علم معدن گفت‌وگو کرد و میرزا محمد کاظم، معلم کل طبیعی از قبیل میرزا احمد که جزئی کسالتی داشت ترجمه نمود

۱. در اصل متن «علحضرت».

۲. در اصل متن «البو».

◉ مسیو وت^۱، معلم پیاده نظام، هر روز حاضر بود از تاریخ جنگ نقشه‌برداری و قلعه‌سازی درس گفت و در بعضی روزها مشق تفنگ و غیره داد.

◉ میرزا علی اکبرخان نقاش‌باشی و معلم ایرانی موزیک و معلم زبان فرانسه هم از عوض مسیو لمر معلم موزیک که به فرنگستان موقتاً رفته است به شاگردان موزیک درس و مشق داد و هم به شاگردان زبان فرانسه سپرده خود درس گفت.^۲

◉ مسیو ریشارخان، معلم زبان فرانسه، هر روز عصرها در سر درس حاضر بود و از صرف و نحو و سایر قواعد زبان فرانسه [به] مراتب شاگردان سپرده خود درس گفت.

◉ مسیو پروسکی خان^۳، معلم زبان فرانسه، از ترجمه و حکایات زبان فرانسه به طبقات شاگردان سپرده خود درس گفت.

◉ مستر طیلر، معلم زبان انگلیسی، هر روز حاضر بود و از قواعد زبان انگلیسی درس گفت.

◉ مدروس خان^۴، معلم زبان روسی، همه روز حاضر بود و از قواعد زبان روسی درس گفت.

◉ عالی جناب میرزا حسن، پیش‌نماز مدرسه مبارکه و معلم شاگردان عربی‌خوان، از مقدمات زبان عربی و علم ادبیات و منطق درس گفت.

◉ ملا محمد صادق، معلم مبتدئین فارسی، از کتب فارسی و نوشته‌جات متفرقه زبان فارسی درس گفت و بازدید دیکته^۵ و تحریر آن‌ها را نمود.

هنگام انعقاد مجالس درس‌های مدرسه مبارکه، آن‌چه درس‌های صبح است که از اوایل طلوع آفتاب است تا دو ساعت از دسته گذشته؛ و آن‌چه راجع به درس‌های قبل از ظهر است که تقریباً دو ساعت به ظهر مانده شروع می‌شود و قبل از زوال ظهر اختتام می‌یابد، و هکذا درس‌های عصر از پنج ساعت به غروب مانده سر می‌گیرند که تخمیناً دو ساعت و کم‌تر به غروب مانده به آخر می‌رسانند.

﴿حاشیه پایین سمت چپ﴾: روزنامه مدرسه مبارکه از قرار است که به عرض می‌رسد.
(سجع مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹.

1. Wett

۲. میرزا علی اکبرخان نقاش‌باشی جدا از تدریس موزیک، از نخستین ایرانیانی بود که در زمینه ترجمه کتب موسیقی نیز پیشگام بود و ترجمه کتب «تعریف علم موسیقی» (تألیف مسیو کوهن، چاپ سنگی، ۱۳۰۱ق.)، «موسیقی و تناسبات» (تألیف مسیو لمر، ۱۲۹۹ق.)، چاپ نشده) و ترجمه سه کتاب «هارمونی» (هماهنگی)، «سازشناسی» و «ارکستراسیون موسیقی نظامی» (حدود ۱۳۲۸ق.)، چاپ نشده) از آن جمله محسوب می‌شوند.

3. Isidore Porowsky

۴. مطابق با اصل سند. در گزارش‌های دیگر، نام وی با عناوین «مادورس خان» و «مارتروس خان» نیز ضبط شده است.
۵. در اصل متن «دیکته».

گزارش ۲

روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون

از روز شنبه هفتم شهر جمادی الاولی لغایت پنج‌شنبه دوازدهم
شهر مذکور، مطابق تنگ‌وزنیل ۱۳۰۵ [ق.ا]

- ◉ نیرالملک، رئیس مدرسه مبارکه، روز یک‌شنبه و چهارشنبه و پنج‌شنبه را در مدرسه حاضر شدند کمابینگی رسیدگی از امورات مدرسه نمودند.
- ◉ محمدحسین خان ناظم و محمدتقی میرزای آجودان، ایام هفته را از صبح تا عصر در مدرسه حاضر شدند؛ به مشاغل مرجوعه خودشان اشتغال داشتند.
- ◉ میرزا محمد کاظم، معلم حکمت طبیعی، تمام هفته را چهار روز قبل از ظهر و دو روز طرف عصر حاضر شدند؛ از شیمی شبه‌فلزات و از فیزیک و گیاه‌شناسی درس گفت.
- ◉ جناب حاجی نجم‌الملک، معلم کل علوم ریاضی، همه‌روزه حاضر شد؛ چهار روز قبل از ظهر درس گفت از پل‌سازی، در اختیار [کردن] محل پل؛ و اقسام پل‌ها به حسب اختلاف عرض رودخانه. و دو روز هم در اعمال رنگ‌آمیزی قاعده نقش اقسام نقشه‌ها.
- ◉ میرزا ابوالقاسم سلطان حکما، روز یک‌شنبه و دوشنبه که روز درسی بوده، هر روز را طرف عصر حاضر شده از شرح نفیسی و شرح اسباب درس گفته.
- ◉ دکتر آلبو، معلم طب فرنگی، سه روز ایام هفته را حاضر نشد، سه روز دیگر را حاضر شد از لغات طبی و تشریح ذره‌بینی درس گفت.
- ◉ مسیو فلمر، معلم توپ‌خانه، یک روز حاضر نشد، پنج روز دیگر را حاضر شد از رگلمان [آیین‌نامه و نظام‌نامه] و نقشه‌برداری و قلعه‌سازی درس گفت.
- ◉ مسیو وت، معلم پیاده‌نظام، دو روز حاضر نشد، چهار روز دیگر را حاضر شد از نقشه‌برداری و قلعه‌سازی و تاریخ جنگ درس گفت.
- ◉ مسیو ویله، معلم معدن، غیر از دو روز که موعد درسی نبوده، سایر ایام را حاضر شد؛ از نقشه‌کشی و معدن‌شناسی درس گفت.
- ◉ مسیو لمر، معلم موزیک، همه‌روزه حاضر شد و از مشق جدید مشق داد.

- ◉ میرزاعلی داکتر رئیس الاطباء، سه روز حاضر شد به مرتبهٔ دویم طب از جهاز بول در کلیه و تشریح درس گفت.
- ◉ مسیو ریشارخان و میرزاعلی اکبرخان [نقاش باشی]، معلم زبان فرانسه، تمام هفته را حاضر شدند و از مکالمه و ترکیب کلام و ترجمه و فعل درس گفتند.
- ◉ مسیو پروسکی خان، معلم زبان فرانسه، غیر از روز شنبه، سایر ایام را حاضر شد؛ از ترجمه و لغات فرانسه و مکالمه دیکته درس گفت.
- ◉ مستر طیلر، معلم زبان انگلیسی، غیر از روز دوشنبه، سایر ایام را حاضر شد؛ از قواعد زبان انگلیسی به متعلمین مخصوص انگلیسی درس گفت.
- ◉ مارتروس خان، معلم زبان روسی، همه روزه حاضر شد؛ به متعلمین مخصوص زبان روسی از ترجمه و مکالمه و دیکته درس گفت.
- ◉ میرزا حسن، معلم ادبیات، غیر از روز شنبه و سه شنبه، سایر ایام را حاضر شد؛ از صرف و نحو و کتاب لغت عربی و لسان العجم درس گفت.
- ◉ ملا محمد صادق، معلم فارسی خوانها، تمام هفته را حاضر شد؛ به متعلمین موزیک مخصوص آقای عزیزالسلطان و مدرسه از کتب فارسی و امثله و رساله و نصاب درس گفت.
- ◉ [حاشیهٔ پایین سمت چپ]: روزنامهٔ مدرسهٔ مبارکهٔ دارالفنون که به عرض رسیده است. (سجعه مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹.

گزارش ۳

روزنامهٔ مدرسهٔ مبارکهٔ دارالفنون

از تاریخ شنبه ۲۸ شهر جمادی الاولی لغایت پنجشنبه ۳
جمادی الاخری تنگوزئیل ۱۳۰۵ ق.ا.

- ◉ نیرالملک، رئیس مدرسه، همه روزه حاضر شدند، از کلیهٔ امور رسیدگی نموده، بعضی روزها را تا عصر حضور داشتند.
- ◉ محمدحسین خان ناظم و محمدتقی میرزای آجودان مدرسهٔ مبارکه، از اول صبح الی

- دو ساعت به غروب مانده حاضر بودند و از امورات مدرسه از کلی و جزئی رسیدگی - به طوری که باید و شاید - نمودند و مدرسه از هر بابت منظم است.
- ◉ جناب حاجی نجم‌الملک، معلم کل ریاضی، تمام هفته را قبل از ظهر حاضر شدند و به متعلمین مخصوص خودشان، سه روز از قلعه‌سازی فوری و سه روز از قواعد و علم پل‌سازی درس گفتند.
- ◉ میرزا محمد کاظم، معلم کل حکمت طبیعی، همه روزه حاضر شدند. در تمام هفته از شیمی شبه‌فلزات و از شیمی حیوانی و نباتی و فیزیک و از مشتقات آن و گیاه‌شناسی درس گفتند.
- ◉ میرزا ابوالقاسم سلطان حکما، روز یک‌شنبه و دوشنبه حاضر شد؛ از شرح نفیسی و شرح اسباب، درس گفتند.
- ◉ میرزا علی دکتر رئیس‌الاطباء، روز شنبه و سه‌شنبه از جهاز تناسل، به مرتبهٔ دویم طب درس گفت.
- ◉ میرزا علی‌خان، معلم طب، [به] متعلمین مجانی از علم فیزیک و حساب همه روزه قبل از ظهر درس گفت.
- ◉ مسیو وت، معلم پیاده‌نظام، همه روزه حاضر شد؛ از قلعه‌سازی و اسلحه‌سازی و نقشه‌کشی درس گفت.
- ◉ مسیو فِلمر، معلم توپ‌خانه، همه روزه حاضر شد؛ از رگلمان و نقشه‌کشی و اسلحه‌شناسی و تاکتیک درس گفت.
- ◉ مسیو وُ ویله، معلم معدن، غیر از روز یک‌شنبه و پنج‌شنبه، چهار روز دیگر را حاضر شد از معدن‌شناسی و نقشه‌کشی درس گفت.
- ◉ میرزا علی‌اکبرخان [نقاش‌باشی] و مسیو ریشارخان و مسیو پروسکی‌خان، معلمین درس زبان، همه روزه چهار ساعت به غروب مانده در مدرس مخصوص خودشان حاضر شدند؛ از مکالمه و ترجمه و ترکیب کلام و لغت و فعل درس گفتند.
- ◉ مستر طیبر، معلم زبان انگلیسی، همه روزه چهار ساعت به غروب مانده حاضر شد؛ از قواعد زبان انگلیسی درس گفت.
- ◉ مارتروس‌خان^۱، معلم زبان روسی، همه روزه در چهار ساعتی به غروب [مانده] حاضر شد؛ از قواعد زبان روسی درس گفت.
- ◉ پنج نفر از خلفاء درس ریاضی، اول صبح، هر کدام در اطاق مخصوص حاضر شدند و به تمام متعلمین مدرسه از علوم ریاضی، از قبیل جغرافیا و هندسه و جبر و مقابله

۱. مطابق با اصل سند.

و حساب درس گفتند.

● میرزا احسن، معلم علوم عربی، غیر از روز شنبه و سه‌شنبه، چهار روز دیگر حاضر شد؛ از لغت عربی و لسان‌العجم درس گفت.

● ملا محمد صادق، معلم عربی و فارسی‌خوان‌ها، همه روزه حاضر شد؛ از عربی و فارسی و تحریرات درس گفت.

● [حاشیه پایین سمت چپ]: روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون از قرار است که به‌عرض رسیده است. (سجع مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹.

گزارش ۴

روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون

از روز شنبه هجدهم لغایت پنج‌شنبه
بیست و سیوم ربیع‌الآخری ۱۳۰۶ [ق.ا]

● جناب نیرالملک، رئیس مدرسه مبارکه، همه روزه در مدرسه بودند؛ از هر بابت رسیدگی شد.

● محمد حسین خان، ناظم مدرسه، ایام هفته را از صبح تا عصر حاضر بودند؛ و در تنظیمات کما‌ینبغی رسیدگی نمودند.

● محمد تقی میرزا، آجودان مدرسه، همه روزه از صبح الی دو ساعت به غروب مانده؛ در صحن مدرسه و در اطاق‌ها گردش نموده، اسباب آسودگی^۱ متعلمین و تحصیل آن‌ها را از هر بابت فراهم آوردند.

● آقا میرزا محمد کاظم، معلم کل حکمت طبیعی، همه روزه حاضر؛ در ایام هفته از شیمی شبه‌فلزات و فیزیک و شیمی حیوانی و نباتی به متعلمین معدن و طب درس گفتند.

● جناب سلطان حکما، روز یک‌شنبه و دوشنبه حاضر شدند؛ از شرح نفیسی و شرح اسباب درس گفتند.

۱. در اصل متن «آسوده‌گی».

- ◉ دکتر آبو، معلم طب فرنگی، روز شنبه و دوشنبه حاضر شد؛ از فیزیولوژی درس گفت.
 - ◉ مسیو و ویله، معلم معدن، به مترجمی میرزااحمد، از علم معدن‌شناسی و نقشه‌کشی درس گفت.
 - ◉ مسیو فلمر، معلم توپ‌خانه، چهار روز حاضر شد؛ از تاکتیک و نقشه‌برداری و قلعه‌سازی درس گفت.
 - ◉ مسیو وت، معلم پیاده‌نظام، سه روز حاضر شد؛ از مشق و قلعه‌سازی و نقشه‌برداری درس گفت.
 - ◉ مسیو لمر، معلم موزیک، همه روزه حاضر شد؛ مشق و درس، از علم موزیک درس گفت.
- قبل از ظهر، همه روزه، یک دسته از هر اطاقی در اطاق نقاشی رفته مشغول نقاشی شدند.^۱

چهار نفر از معلمین السنه خارجه^۲، همه روزه پنج ساعت به غروب مانده به مدرسه آمده؛ هر یک به اطاق خود رفته، از زبان فرانسه و زبان روسی و انگلیسی، از قبیل مکالمه و ترجمه و دیکته و غیره‌ها درس گفتند.

عکاس‌خانه و دارالطباعه مخصوص مدرسه دایر و برقرار بوده است.

﴿حاشیه پایین سمت چپ﴾: روزنامه مدرسه مبارکه از قراریست که به عرض رسیده. (سجع مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹.

گزارش ۵

روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون

از روز شنبه دویم لغایت پنج‌شنبه
هفتم شهر جمادی‌الاولی سیچقان‌نیل ۱۳۰۶ [ق.]

◉ جناب نیرالملک، رئیس مدرسه مبارکه، همه روزه حضور داشتند.

۱. این گزارش، بیانگر این نکته است که در این سال‌ها، درس نقاشی به‌عنوان یکی از دروس عمومی در دارالفنون محسوب می‌شد و از قرار معلوم، تمام محصلان رشته‌های مختلف ناگزیر به فراگیری آن بودند. هرچند رشته تخصصی نقاشی با معلمی میرزاعلی اکبرخان نقاش‌باشی، کمافی‌السابق در این مدرسه بر قوه خود باقی بود. بنگرید به مقاله نگارنده این سطور در شماره نهم از فصل‌نامه گنجینه دارالفنون (بهار ۱۳۹۹ خ، صص ۴۹-۶۶).

۲. در اصل متن «خوارجه».

- محمدحسین خان ناظم، همه روزه الی دو ساعت به غروب مانده، در مدرسه به خدمات مرجوعه پرداختند.
- محمدتقی میرزا، آجودان مدرسه، از صبح تا عصر در مدرسه حاضر، مشغول به خدمات خود کماینبعی بوده است.
- دکتر آلبو، معلم طب فرنگی، یک روز حاضر شد؛ از فیزیولوژی درس گفت.
- میرزا محمد کاظم، معلم کل حکمت طبیعی، همه روزه در مدرس مخصوص خود حاضر شدند؛ از فیزیک و شیمی آلی و غیرآلی به متعلمین معدن و طب درس گفتند.
- جناب سلطان حکما، روز یکشنبه حاضر شدند؛ از شرح نفیسی درس گفتند.
- میرزا علی دکتر رئیس الاطبا، دو روز آمدند؛ از علم و عمل تشریح درس گفتند.
- مسیو لمر، معلم موزیک، همه روزه حاضر شد؛ و روز شنبه نیز از چند نفری از متعلمین جدید موزیک امتحانی نموده و صورت مراتب و نمره آن‌ها در کتابچه روزنامه مدرسه ضبط شد.
- میرزا محمد کاظم، معلم حکمت طبیعی، از کتاب گیاه‌شناسی که درس می‌گفتند در این هفته تمام شد.
- مسیو فلمر، معلم توپ‌خانه، چهار روز آمد؛ دو روز از قلعه‌سازی، و دو روز از اسلحه‌شناسی درس گفت.
- مسیو وت، معلم پیاده‌نظام، دو روز حاضر شد؛ از تاکتیک و نقشه‌برداری درس گفت. روزی یک دسته از مدرس مخصوص به مشق نقاشی رفتند به توسط میرزا علی اکبر خان نقاش‌باشی تعلیم داده شد.
- چهار نفر از معلمین السنه خارجه، همه روز پنج ساعت به غروب مانده را به مدرسه آمدند؛ از زبان فرانسه و انگلیسی و روسی درس گفتند.
- [حاشیه پایین سمت چپ]: روزنامه مدرسه مبارکه از قرار است که به عرض رسانیده. (سجع مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹.

گزارش ۱۶

هو، کتابچه،

روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون

از روز شنبه نهم لغایت پنج‌شنبه چهاردهم شهر جمادی‌الاولی

مطابق سال خجسته فال سیچقان ۱۳۰۶ ق.ا.

از قبیل: رؤسا

- جناب نیرالملک، رئیس مدرسه، همه روزه حاضر بودند. رسیدگی به امورات مدرسه از هر بابت کردند.
- محمدحسین خان ناظم، تمام هفته را حاضر شدند. به تنظیمات و خدمات مرجوعه به خودشان مشغول بودند. چند نفر هم از متعلمین که اکثر ایام را به نابت طفره، غایب می‌شدند، در صحن مدرسه تنبیه سختی از آن‌ها نمودند.
- محمدتقی میرزا، آجودان مدرسه، روز یکشنبه را مریض بودند، حاضر نشدند؛ لیکن پنج روز دیگر را از صبح الی دو ساعت به غروب مانده در مدرسه حاضر شده به خدمات خود کمابینی مشغول بودند. و صبح هم حاضر و غایب از متعلمین مدرسه کردند.

از معلمین فرنگی

- دکتر آلبو، پنج روز حاضر شده؛ لیکن دو روز، روزنامه درسش را داده بودند که از کتاب فیزیولوژی درس داده است.
- مسیو و ویله، معلم معدن، چهار روز به مدرسه آمد که نوبه درسش بوده و در آن چهار روز از نقشه‌کشی و معدن‌شناسی درس گفته است.
- مسیو فلمر، معلم توپخانه، همه روزه حاضر شد. دو روز از رگلمان [نظامنامه، آیین‌نامه]، دو روز از قلعه‌سازی، دو روز هم از اسلحه‌شناسی درس گفت، مشق هم داد.

۱. این کتابچه، از معدود گزارش‌های موجود از دارالفنون است که برخلاف گزارش‌های تک برگی سابق، در هفت صفحه تحریر شده است. متأسفانه صفحات دوم و سوم این کتابچه که به امور معلمان ایرانی من جمله میرزا علی‌اکبر خان نقاش‌باشی اختصاص داشت، مفقود شده است.

- ◉ مسیو وت، معلم پیاده نظام، دو روز نیامد. چهار روز از هفته را حاضر شده؛ از تاکتیک و نقشه‌کشی و قلعه‌سازی درس گفت و مشق داد.
 - ◉ مسیو لمر، معلم موزیک، همه روزه حاضر شد، از تناسب و علم و مشق موزیک درس گفت.
 - ◉ مسیو ریشارخان، معلم زبان فرانسه، همه روزه طرف عصر به مدرسه آمده؛ به متعلمین مخصوص خود درس داد.
 - ◉ مسیو پروسکی خان، معلم زبان فرانسه، همه روزه بعدازظهر حاضر شد و درس داد.
 - ◉ مارتروس خان، معلم زبان روسی، همه روزه حاضر شد؛ از قواعد زبان مذکور درس داد.
 - ◉ مستر طیلر، معلم زبان انگلیسی، همه روزه بعدازظهر در مدرسه حاضر شد و درس داد.
 - ◉ پنج نفر از خلفاء مخصوص به علوم ریاضی، اول صبح به اطاق خود رفته؛ از جبر و مقابله و جغرافیا و کتب هندسه و حساب به جمیع متعلمین مدرسه درس گفتند.
- عکاس خانه و دارالطباعه مخصوص مدرسه دارالفنون همه روزه دایر بوده است.
- ﴿حاشیه پایین سمت چپ﴾: روزنامه مدرسه مبارکه از قراریست که به عرض رسیده است. (سجعه مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹.

گزارش ۷

روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون

از روز شنبه بیست و سیم لغایت پنجشنبه بیست و هشتم شهر
جمادی الاولی، مطابق سیچقان ثیل ۱۳۰۶ ق.ا.

- ◉ جناب نیرالملک، رئیس مدرسه، تمام ایام را حضور داشته؛ در انجام امورات مشغول بودند.
- ◉ محمدحسین خان، ناظم مدرسه مبارکه، همه روزه حاضر شدند؛ از صبح تا عصر به تنظیمات اهالی مدرسه مشغول بودند.
- ◉ محمدتقی میرزا، آجودان مدرسه مبارکه، غیر از روز شنبه، همه روزه به مدرسه آمده؛ به خدمات مرجوعه به خودشان مشغول بودند.

- ◉ جناب سلطان حکما، روز یک‌شنبه و دوشنبه را که نوبه درسشان بوده حاضر نشدند، مریض بودند.
- ◉ آقا میرزا محمد کاظم، روز شنبه از شیمی شبه‌فلزات، و روز یک‌شنبه از فیزیک در مقاله حرارت، و دوشنبه بعضی از شیمی درس گفته، روز سه‌شنبه و چهارشنبه را مریض بودند نتوانستند حاضر شوند، روز پنج‌شنبه حاضر شده از فیزیک درس گفتند.
- ◉ دکتر آلبو، معلم طب فرنگی، روز یک‌شنبه را حاضر شد؛ از فیزیولوژی درس گفت.
- ◉ مسیو و ویله، معلم معدن، چهار روز نوبه درس گفتنش بوده؛ حاضر شد. دو روز از معدن‌شناسی و دو روز از نقشه‌برداری درس گفت.
- ◉ مسیو فلمر، معلم توپ‌خانه، روز یک‌شنبه حاضر نشد. پنج روز دیگر را حاضر شده؛ از نقشه‌کشی و قلعه‌سازی و رگلمان درس گفت.
- ◉ مسیو وت، معلم پیاده‌نظام، روز شنبه و یک‌شنبه را غایب بوده، چهار روز دیگر را حاضر شده؛ از قلعه‌سازی و تاکتیک و اسلحه‌شناسی درس گفت.
- ◉ مسیو لمر، معلم موزیک، همه روزه قبل از ظهر حاضر شده؛ مشق و درس از تناسبات موسیقی داده و درس گفت.
- (پنج نفر از خلفاء مخصوص علوم ریاضی، هر یک در مدرس مخصوص خود حاضر شده؛ از جغرافیا و جبر و مقابله و قطعه اروپا و کتب هندسه درس گفته.)
- روزی یک طبقه به اطاق نقاشی رفته، با کمال نظم^۱ مشغول به نقاشی شدند.
- ◉ مسیو ریشارخان و میرزا علی‌اکبرخان سرتیپ [نقاش‌باشی] معلم زبان فرانسه و نقاشی؛ و مسیو پروسکی خان، همه روزه حاضر شدند؛ از مکالمه و ترجمه درس گفتند.
- ◉ مادروس خان، معلم زبان روسی، همه روزه حاضر شد و درس گفت.
- ◉ مستر طیبر، معلم زبان انگلیسی، همه روزه حاضر شد از ترجمه و دیکته و مکالمه و غیره‌ها درس گفت.
- لله [حاشیه پایین سمت چپ]: روزنامه مدرسه مبارکه از قراریست که به عرض رسانید. (سجع مهر)
جعفرقلی ۱۲۷۹.

۱. از خصائص شخصیتی و رفتاری میرزا علی‌اکبرخان نقاش‌باشی نظم و انضباط بود که در دوران تدریس خود نیز به آن به‌شدت توجه داشت.

گزارش ۸

هو، روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون

از روز شنبه ششم لغایت پنجشنبه
یازدهم شهر جمادی الاخری ۱۳۰۸ق.ا.

- نیرالملک، رئیس مدرسه، همه روزه مقیم مدرسه بوده؛ به بنایی و آهن کوبی سقف تأثر رسیدگی کرده و به دستورالعمل‌های لازمه آن جا و مدرسه مبارکه اشتغال داشتند.
- محمدحسین خان ناظم و محمدتقی میرزای آجودان، همه روزه حاضر شده به تنظیمات و رسیدگی احوالات متعلمین و اطاق‌ها مشغول بودند. جناب حاجی نجم‌الملک، چهار روز از هفته را در مدرسه حاضر بودند. در روز سه‌شنبه به یکی از اطاق‌های ریاضی رفته از متعلمین همان طبقه که سپرده به سلیمان خان سرهنگ - معلم جزء ریاضی - بوده؛ از قطعه امریکا امتحان نمودند به اسم و نمره، هر یک در کتابچه روزنامه مدرسه ضبط شد.
- دکتر بازیل و میرزا ابوالحسن خان در وقت معین حاضر شده، از پاتولوژی و عظام پا درس گفتند.
- جناب سلطان حکما و میرزا علی رئیس الاطبا هفته [ای] دو روز باید به مدرسه بیایند؛ در این هفته حاضر نشدند.
- میرزا محمد کاظم، معلم حکمت طبیعی، روز شنبه و دوشنبه از گیاه‌شناسی، روز یک‌شنبه از فیزیک، روز سه‌شنبه از شیمی درس گفتند.
- روزی یک طبقه از متعلمین به اطاق نقاشی رفته، به قدر دو ساعت به مشق مدادی مشغول شدند.
- مسیو وت، معلم پیاده‌نظام و مسیو فلمر، معلم توپ‌خانه

۱. آنها سند مشاهده شده از گزارش‌های دارالفنون که درباره تئاتر دارالفنون (تماشاخانه دارالفنون) صحبت شده است، همین گزارش است. تماشاخانه دارالفنون به‌طور رسمی از جمادی‌الثانی سال ۱۳۰۳ق. آغاز به کار نمود و دیری نگذشت که از سال ۱۳۰۷ق. به بعد دچار فرسودگی شد. در ماه رجب ۱۳۰۷ق. که میرزا علی اکبرخان نقاش‌باشی به مدیر کل تئاتر از جانب دولت منصوب گردید، با دستور ناصرالدین‌شاه به نیرالملک قرار شد که این تماشاخانه تحت نظم و ترتیب مخصوصی تعمیر و رنگ‌آمیزی گردد. سند مزبور به بنایی و تعمیرات آهن کوبی سقف این تماشاخانه اختصاص دارد که پس از گذشت چند ماه، هم‌چنان در حال انجام بود. متأسفانه از وضعیت اتمام تعمیرات این تماشاخانه، تاکنون هیچ سند موثقی به‌دست نیاوردیم. این تماشاخانه سرانجام در نیمه دوم ماه شعبان ۱۳۰۸ق. تعطیل گردید و بنای اولیه آن نیز در حین بازسازی مدرسه دارالفنون در سال‌های ۱۳۰۷-۱۳۰۸خ. تخریب گردید. بنگرید به: «پورحسین، نیایش: جریان طلیعه تئاتر در ایران و سرگذشت تماشاخانه دارالفنون، تهران، کوله‌پشتی، ۱۳۹۷خ».

↑ تصویر هوایی از مدرسه دارالفنون از ضلع شمالی

چهار روز که در مدرسه، مجلس درس معینی آن‌ها بوده، حاضر شدند؛ از نقشه‌برداری و اسلحه‌شناسی و قلعه‌سازی درس گفتند. مسیو و ویله، معلم معدن، سه روز حاضر شده؛ از کریستل لگرافی درس گفت.

روز چهارشنبه را به‌واسطه تشییع جنازه^۱ ولد^۲ نواب مستطاب اشرف والا آقای نایب‌السلطنه امیر کبیر وزیر جنگ، بعد از ظهر را تحصیل متعلمین در عهده تعطیل شد، و روز پنج‌شنبه را هم به‌واسطه وقعه هایله روز قبل و تعطیلی جمیع ادارات نظامی و غیرنظامی، اهل مدرسه دارالفنون هم تعطیل داشتند.

لحاشیه پایین سمت چپ]: روزنامه مدرسه از قرار است که به عرض رسیده. (سجع مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹.

پایان قسمت دوم از گزارش‌های دارالفنون

۱. در اصل متن «تشییع جنازه».

۲. منظور فتحعلی‌خان امیر توپخانه مبارکه، فرزند کامران میرزا نایب‌السلطنه است. وی در سال ۱۳۰۲ق. متولد شد و در شب چهارشنبه دهم جمادی‌الثانی ۱۳۰۸ق. در سن شش سالگی بر اثر مبتلا به غش درگذشت. با استناد به: «روزنامه ایران، نمره ۷۳۷، پنج‌شنبه ۱۸ جمادی‌الثانی ۱۳۰۸ق.، ص ۲».